

## Health care for children and the organization of sanitary and hygienic control in schools of the Volhynian Voivodeship (1921–1939)

**Valentyna A. Dobrochynska**

Rivne State University of Humanities

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: dobrochynskav@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

Web of Science Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ISV-600-2023>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682339800>

**Nataliia M. Perekhodko**

Municipal Institution of Higher Education “Rivne Medical Academy”

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: notta2972@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1821-9900>

### Abstract.

**The purpose of the article** is to analyze the historical experience of organizing sanitary and hygienic control in the school system of the Volhynian Voivodeship in interwar Poland and to determine the directions of state policy aimed at implementing medical-preventive and health-promoting measures in education; to elucidate the features of cooperation between the pedagogical and medical communities to create favorable learning conditions and to preserve and improve children's health. **Methodology.** The research methodology relies on the comprehensive application of general scientific methods—analysis, synthesis, objectivity, and historicism—as well as specialized historical methods: historical source analysis, historical-comparative, historical-genetic, and historical-systemic approaches. **Scientific novelty.** The scientific novelty lies in providing the first comprehensive study and analysis of sanitary and hygienic control, medical supervision, and preventive measures against infectious diseases in the school system of the Volhynian Voivodeship. The joint initiatives of two sectoral ministries—the Ministry of Religious Denominations and Public Education and the Ministry of Public Health—in addressing the health protection of schoolchildren are revealed. The sanitary-hygienic and medical-preventive requirements for the optimal organization of the educational process in interwar schools are substantiated. **Conclusions.** It has been established that specialized healthcare institutions of the Second Polish Republic collaborated with the Ministry of Religious Denominations and Public Education to raise a healthy young generation under the difficult conditions of the post-war period, responding to severe epidemiological challenges. On the one hand, the study highlights the efficiency and professionalism of Polish officials who implemented a range of measures to structure the educational process in accordance with sanitary-hygienic and child health standards. On the other hand, the practical implementation of these regulatory provisions in the Volhynian Voivodeship faced significant obstacles, such as a low level of sanitary-hygienic culture among the population, financial constraints of local authorities, and a shortage of qualified medical personnel both in schools and in the region as a whole. Nevertheless, systematic medical-preventive measures during the interwar period, combined with the efforts of public organizations, contributed to improving sanitary and hygienic conditions in schools and fostering a culture of health among schoolchildren.

**Keywords:** Volhynian Voivodeship, Second Polish Republic, education, health care, sanitary and hygienic control, schoolchildren, schooling.

## Охорона здоров'я дітей і організація санітарно-гігієнічного контролю у шкільництві Волинського воєводства (1921–1939 рр.)

**Валентина Добровичинська**

Рівненський державний гуманітарний університет

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: dobrochynskav@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ISV-600-2023>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682339800>

**Наталія Переходько**

Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: notta2972@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1821-9900>

### Анотація.

**Мета статті:** проаналізувати історичний досвід організації санітарно-гігієнічного контролю у волинському шкільництві міжвоєнної Польщі та визначити напрями державної політики, спрямованої на впровадження медико-профілактичних і оздоровчих заходів в освітній галузі; з'ясувати особливості співпраці педагогічної і медичної спільнот із метою створення сприятливих умов навчання та збереження й покращення здоров'я дітей. **Методологія дослідження** полягає в комплексному застосуванні загальнонаукових методів дослідження – аналізу та синтезу, об'єктивності, історизму, а також спеціальних історичних – історико-джерелознавчого, історико-порівняльного, історико-генетичного та історико-системного методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у першій спробі вивчення й комплексного аналізу санітарно-гігієнічного контролю, лікарської опіки та превентивних дій щодо запобігання інфекційним захворюванням у шкільництві Волинського воєводства. Розкрито об'єднавчі дії двох галузевих міністерств – Міністерства релігійних віросповідань і народної освіти та Міністерства громадського здоров'я у розв'язанні проблеми охорони здоров'я учнів. Обґрунтовано санітарно-гігієнічні та медико-профілактичні вимоги до оптимальної організації освітнього процесу в шкільництві міжвоєнної доби. **Висновки.** З'ясовано, що профільні інституції системи охорони здоров'я Другої Речі Посполитої співпрацювали з Міністерством релігійних віросповідань і народної освіти задля виховання молодого здорового покоління у непростих умовах повоєнного періоду, коли довелося реагувати на серйозні виклики загрозливих епідеміологічних ситуацій. Відзначимо, з одного боку, дієвість і професіоналізм польських урядовців, які вжили низку заходів щодо організації освітнього процесу відповідно до санітарно-гігієнічних норм і норм охорони здоров'я учнів, а, з другого боку, зауважимо, що реалізація цих нормативно-правових положень на практиці у Волинському воєводстві нашоухувалася на низький рівень санітарно-гігієнічної культури населення, фінансові труднощі місцевої влади та відсутність належної кількості медичного персоналу як у шкільництві, так і загалом. Однак системні медико-профілактичні заходи міжвоєнного двадцятиріччя, діяльність громадських організацій сприяли покращенню санітарно-гігієнічних умов у школах і формували культуру здоров'я учнів.

**Ключові слова:** Волинське воєводство, Друга Річ Посполита, освіта, охорона здоров'я, санітарно-гігієнічний контроль, учні, шкільництво.

**Постановка проблеми.** Перебування Західної Волині в складі Другої Речі Посполитої окреслило нові моделі розвитку освіти та охорони здоров'я, що базувалися на подоланні обтяжливих наслідків російського імперського минулого й упровадженні масштабних санітарно-протиепідемічних заходів, через зростання інфекційних захворювань, спричинених воєнно-політичними подіями початку XX століття. Санітарно-протиепідемічні дії застосовували і в шкільництві, бо важливою умовою якісної організації освітнього процесу є створення безпечного середовища з дотриманням санітарно-гігієнічних умов, спрямованих на збереження здоров'я учнів. Організація охорони здоров'я у навчальних закладах Волинського воєводства передбачала реалізацію низки заходів, націлених на запобігання поширення інфекційних захворювань і епідемій, а також на застосування медичного контролю за станом здоров'я учнів, профілактикою захворювань, проведення оздоровчих заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я та покращення їхнього фізичного стану в період канікул.

**Аналіз джерел та новітніх досліджень.** Актуальною і малодослідженою науковою проблемою, що знаходиться на перетині різних наукових сфер, слід вважати вивчення системи охорони здоров'я учнів у школах Волинського воєводства. Зацікавлення учених історією шкільництва в Польській державі міжвоєнного періоду охоплює різні аспекти й перебуває у фокусі уваги українських та зарубіжних істориків, головню поляків. Проте належного комплексного висвітлення у працях українських дослідників не знайшла проблема організації санітарно-гігієнічного контролю й охорони здоров'я дітей у волинських закладах освіти. В дисертації і працях таких учених, як Наталія Переходько (Переходько, 2009; Переходько, 2018), де проаналізовано розвиток охорони здоров'я населення Волинського воєводства, трапляються окремі сюжети, присвячені медичному обслуговуванню дітей дошкільного й шкільного віку. Згадки про діяльність лікарів у приватному українському шкільництві Рівного вміщено в монографії Валентини Доброчинської (Доброчинська, 2016). Слід згадати спільні публікації двох вищезгаданих дослідниць (Доброчинська & Переходько, 2013; Доброчинська & Переходько 2025), у яких опосередковано простежується інформація щодо шкільних лікарів різних національних спільнот і охорони здоров'я учнів Волинського воєводства.

У монографії Галини Малеончук й Анатолія Шваба (Малеончук & Шваб, 2022), присвяченій розвитку міжвоєнного Луцька – адміністративного центра Волинського воєводства, цікавими виявилися характеристики стану охорони здоров'я містян, зокрема євреїв, а також превентивних заходів для запобігання інфекційним хворобам у школах міста й популяризації фізкультурно-оздоровчих заходів та формування культури здоров'я серед учнівської молоді.

Для розширення уяви про стан вивчення системи охорони здоров'я в окреслений час, але на території УСРР/УРСР, дослідницьку увагу зосередили на працях таких сучасних учених, як Ольга Мурашова (Мурашова, 2015; Мурашова, Прилипка, 2025), де розглянуто проблему охорони материнства і дитинства, а також форми оздоровлення дітей у літній період. У цьому ж контексті змістовними виявилися дослідження Максима Мельничука й Таїси Томляк (Мельничук & Томляк, 2018), у якому простежено діяльність Українського товариства Червоного Хреста щодо проведення оздоровчих кампаній серед дітей в канікулярний період.

Одна з перших актуалізувала й зосередилася на проблемі шкільної гігієни та охорони здоров'я дітей у шкільництві Другої Речі Посполитої сучасна польська дослідниця Беата Щепанська (Szczepańska, 2014), яка показала співпрацю медичної й педагогічної спільноти в цій царині. Поза тим особливості гігієнічно-лікарської організації у Волинському воєводстві залишилися поза увагою авторки. Наукове бачення охорони здоров'я школярів у досліджуваній період збагатила стаття ще одного польського дослідника – Гжегожа Міхальського (Grzegorz Michalski, 2019), який проаналізував адресовані вчителям і працівникам освіти публікації про гігієну та шкільну медичну опіку лікаря міжвоєнної доби Адольфа Кленського у часописі «Przyjaciel Szkoły» (1922–1939).

Через невелику кількість досліджень, зважаючи на відсутність в історіографії комплексних праць, присвячених охороні здоров'я учнів у шкільництві Волинського воєводства, базовими джерелами виявилися документи Архіву нових актів (Варшава), зокрема ф. 15 «Міністерство соціального забезпечення. Департамент служби здоров'я» (Zespół 15. Ministerstwo Opieki Społecznej. Departament Służby Zdrowia). Вагому роль для реконструкції наукової проблеми відіграли звіти з Волинського воєводства щодо контролю за його санітарним станом, діяльністю станцій опіки над матір'ю та дитиною, а також створення дитячих протитуберкульозних санаторіїв. Опрацювання звітної документації дало змогу з'ясувати організацію освітнього процесу в школах відповідно до тогочасних санітарно-гігієнічних норм, а також упровадження фізкультурно-оздоровчих та лікувально-оздоровчих заходів задля збереження здоров'я учнів й профілактики захворювань. Істотно збагатили дослідження документальні джерела Державних архівів Рівненської та Волинської областей, а також публікації в міжвоєнній польській та україномовній періодиці, в яких увагу привернуто до злободенних проблем охорони здоров'я дітей. Важливими для аналізу виявилися польські законодавчо-нормативні документи освітньої і медичної галузей.

**Мета статті** – дослідити організацію охорони здоров'я дітей і санітарно-гігієнічного контролю та з'ясувати реалізацію здоров'язберігаючої польської політики у шкільництві Волинського воєводства у міжвоєнний період.

**Виклад основного матеріалу.** Організація шкільної гігієнічно-лікарської опіки в Другій Речі Посполитій відбувалася з утвердженням її державності та створенням перших державних центральних органів у сфері громадського здоров'я та освіти. Питання здоров'я школярів, шкільної гігієни та фізичного виховання активно обговорювалися 14–17 квітня 1919 р. у Варшаві під час освітнього форуму – Учительського сейму. Разом з учителями в ньому взяли участь лікарі, гігієністи, представники органів місцевого самоврядування та державної влади і навіть архітектори. Ухвалені рішення визначили основні напрями розвитку шкільної гігієни на період міжвоєнного двадцятиріччя в Польщі. Особливу увагу було звернено на дотримання санітарно-

гігієнічних вимог в освітньому процесі, зокрема створення такого розкладу уроків, навчальної програми та організації навчального року, які б створювали комфортні й сприятливі умови навчання задля збереження здоров'я школярів (Szczepańska, 2014, s. 71–72).

Право контролю за станом медичної опіки в школі надавалося за дорученням Міністерства релігійних визнань і народної освіти шкільним інспекторам, а від імені Міністерства громадського здоров'я – санітарним інспекторам і повітовому лікарю. У Міністерстві релігійних визнань і народної освіти з квітня 1920 р. діяв відділ шкільної гігієни, який надавав санітарно-гігієнічні рекомендації щодо тривалості перерв, користування спортивними майданчиками, уникнення переповненості класів, харчування учнів, здоров'я вчителів, а також викладання шкільної гігієни в середній школі. Згодом ці питання доповнили рекомендаціями щодо боротьби із захворюваннями учнів у школі, особливо з туберкульозом. Контроль за організацією гігієнічно-лікарської опіки, станом шкільних приміщень і обладнання, а також рівнем фізичного виховання в школах покладался на окружних інспекторів-гігієністів при кураторіях шкільних округів (Szczepańska, 2014, s. 74).

Згідно з розпорядженням Міністерства релігійних віросповідань і народної освіти від 26 січня 1921 р. до складу повітової шкільної ради входив і шкільний лікар, якого визначав куратор освітнього округу, а там, де не було шкільних лікарів, ці обов'язки покладалися на повітового лікаря. У 117-й статті нової польської конституції 1935 р. серед головних засад організації шкільництва вміщено вимоги про введення шкільного лікаря до складу педагогічної ради навчального закладу (Ustawodawstwo szkolne..., 1935, s. 166; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej... s. 168).

Серйозною загрозою у Польщі впродовж міжвоєнного періоду залишалися інфекційні хвороби, які подекуди набували епідемічного характеру. Міністерство громадського здоров'я розробило превентивні заходи для запобігання поширенню інфекційних хвороб у школах, які згодом Міністерство релігійних визнань і народної освіти опублікувало у формі розпорядження міністра А. Поніковського. Це нормативне положення заклало правові засади щодо організації гігієнічно-лікарського контролю у шкільництві. Зокрема, усі освітні заклади перебували під постійною гігієнічно-лікарською опікою. У державних школах такий контроль здійснювали державні органи влади, міських і сільських – органи місцевого самоврядування, приватних – власники цих закладів. Медичний контроль усіх шкіл, незалежно від форм власності, здійснював повітовий лікар (Szczepańska, 2014, s.136–137).

У Волинському воєводстві питання медичного забезпечення у закладах освіти на початку 1920-х рр. регулювалися інструкціями, що надходили в кураторіум шкільного округу від галузевих міністерств. Згідно з цими положеннями лікар контролював складання шкільного розкладу занять відповідно до гігієнічних норм; стежив за рівномірним розподілом домашніх завдань упродовж тижня, а також режимом відпочинку дітей без виконання домашніх завдань в суботу, святкові дні чи дні екскурсій. Водночас лікар мусив відвідувати заняття із каліграфії, малювання, трудового навчання, фізичного виховання, рухливих ігор, щоб спостерігати за індивідуальними особливостями учнів і їхнім фізичним розвитком. Під час засідання педагогічної ради лікар характеризував стан здоров'я кожного учня. Окрім того, лікар дбав про збереження здоров'я викладацького складу, передусім беручи до уваги те, що стан здоров'я вчителів впливав і на здоров'я учнів. Вказівки лікаря виконувала шкільна медсестра, до обов'язків якої входило медичне обстеження дітей (зважування, вимірювання зросту, щеплення), ведення документації, огляд санітарного стану шкільних приміщень і їдалень, пропагування гігієни, участь в організації таборів відпочинку для дітей (ДАРО, ф. 31, оп. 1, спр. 46. арк. 32–35, 37). Отож, медико-профілактичні розпорядження охоплювали широке коло питань щодо контролю за здоров'ям учнів і запобігання їхньому перевантаженню і перевтомі.

Не обійшли увагою охорону здоров'я школярів і на 3-му польському з'їзді лікарів, що проходив 11–13 травня 1924 р. у Луцьку. Місце для проведення з'їзду вибрали не випадково, зважаючи на те, що урядовці значну увагу приділяли приєднаним східним воєводствам, котрі потребували суттєвого покращення санітарного стану. В ухваленій резолюції «У справах шкільної гігієни та фізичного виховання» відповідальність за організацію у школах санітарно-гігієнічного і лікарського контролю, а також запровадження у середніх навчальних закладах акцій з популяризації шкільної гігієни та фізичного виховання, обов'язкове опанування основ гігієни доручили органам місцевого самоврядування (III Zjazd lekarzy..., 1924, s. 252).

Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти видало розпорядження для керівників шкіл щодо обов'язкового дотримання чистоти у шкільних будівлях, що запроваджувало комплекс дій, спрямованих на створення безпечного середовища для здоров'я дітей (Дбаймо про здоров'я дітей, 1927, с. 5). Зі свого боку, керівництво кураторіуму Волинського шкільного округу наприкінці грудня 1927 р. зазначило про функціонування у воєводстві 1185 шкіл, у яких навчалася 111 843 учні та працювало 2213 учителів. Аналізуючи поточну ситуацію, воно наголосило на важливості виховання здорового молодого покоління і вкрай незадовільні

санітарно-гігієнічні умови школярів як удома, так і в школі: «... перед обличчям реальності інспектор гігієни безпорадний, і його роль зводиться до простого підтвердження жахливого стану гігієни в більшості наших державних шкіл. Якщо неможливо негайно виправити це зло, то необхідно розпочати боротьбу з ним за допомогою певних заходів. Тому, перш за все, місцева влада повинна піклуватися про здоров'я дітей, які навчаються, та організовувати для них принаймні достатню медичну допомогу. На кожних окружних зборах слід призначати певну кількість шкільних лікарів, завданням яких було б піклуватися про санітарний стан шкіл, здоров'я дітей, що навчаються, та вчителів, а також організовувати літні табори для фізично слабших дітей» (Szkolnictwo powszechne sprawozdanie za 1927/28 rok szkolny. Higiena i wychowmnie fizyczne, 1928, s. 321).

Серйозним викликом у Волинському воєводстві впродовж усього міжвоєнного періоду, з огляду на санітарну культуру населення, залишалася боротьба з інфекційними захворюваннями, які подекуди набирали епідемічного характеру. Незадовільний рівень чистоти у містах і селах, брак достатніх санітарно-гігієнічних знань мешканців, зумовлювали стрімке поширення інфекційних захворювань. Зокрема, у 1920-х рр. у Луцьку спалахнула епідемія скарлатини, що призвело до закриття шкіл, а у вересні 1922 р. зафіксували епідемію дизентерії та плямистого тифу. Стримати інфекції допомагали вакцинації проти віспи, в окремих випадках від черевного тифу та інших хвороб, але масові щеплення проти дифтерії та дизентерії в школах Луцька не проводили. У лікарнях міста здійснювали безплатне щеплення, передбачене законом «Про примусове щеплення» від 19 липня 1919 р. (Малеончук & Шваб, 2022, с. 114). Небезпечним інфекційним захворюванням залишався туберкульоз, який легко передавався, мав прихований перебіг і потребував довготривалого лікування. Унаслідок проведеного в 1938 р. медичного огляду учнів Рівного, в 16 % з них виявили це інфекційне захворювання (Переходько, 2009, с. 177). Щоб запобігти поширенню інфекції, таких дітей ізолювали й лікували. Оскільки ж лікування хворих було тривалим, їх розміщували у санаторіях-профілакторіях Клевана і Маневичів, де відбувалося й навчання. Останній з них, збудований упродовж 1931–1933 рр., мав медичний корпус, господарські приміщення, артезіанську криницю із загальною їх вартістю 49 790 злотих (AAN, z. 15, sygn. 130, k. 48). Заклади утримувалися коштом органів місцевого самоврядування і громадських організацій. Відомо, що для волинських санаторіїв-профілакторіїв у 1935–1936 рр. держава виділила 65 270 злотих (AAN, z. 15, sygn. 826, k. 13).

У другій половині 1930-х рр. на території Волинського воєводства функціонувало 1966 шкіл (із них 66 нових), де навчалися 254 259 учнів. Санітарний стан державних шкіл, у зв'язку з появою нових приміщень, покращувався, однак забезпечення меблями та шкільним приладдям не відповідало вимогам шкільної гігієни. Профілактичний огляд школярів у державних школах проводили повітові лікарі, які двічі на рік відвідували кожну школу, проте санітарно-гігієнічний контроль у сільських школах був недостатнім. Фізичне здоров'я міських школярів обстежували шкільні лікарі й середній медичний персонал. Профілактичний огляд у школах Ковельського, Володимирського та Здолбунівського повітів засвідчив невтішні санітарно-гігієнічні характеристики учнів, зокрема кількість неохайних становила 5–13 % і в 3–28 % дітей виявили паразитарне захворювання – педикульоз. Окрім того, в межах воєводства зафіксували в 0,1 % дітей – трахому й у 0,3 % – туберкульоз (найбільше у Горохівському повіті). Зважаючи на наслідки перевірки, органи місцевої влади ухвалили низку заходів, спрямованих на покращення санітарних умов і гігієни учнів: координацію зусиль органів місцевого самоврядування із шкільною адміністрацією, введення посади шкільного лікаря та медичної сестри (гігієністки) в усіх міських школах, а сільських – медичної сестри, щонайменше на одну гміну, а також проведення навчальних курсів зі шкільної гігієни для вчителів у Рівному (AAN, z. 15, sygn. 826, k. 13–14).

Перевірки освітніх закладів засвідчували порушення санітарно-гігієнічних правил. Наприклад, в 1937 р. представники Волинського кураторіуму інспектували рівненську школу «Єшибот» (приватну початкову чоловічу 6-класну релігійну школу з гебрійською (*ivrit*) мовою навчання «Jeszywas ejs Chaim»») й засвідчили ряд недоліків, які адміністрація швидко усунула й письмово звітувала про якісне покращення роботи школи. Шкільною гігієною опікувалося Товариство охорони здоров'я єврейського народу (ТОЗЄН), якому школа виділила щорічну плату в сумі 120 злотих (Добровичинська & Михальчук, 2023, с. 97).

Упровадження державних законів й інструкцій у сфері охорони здоров'я не могли кардинально змінити санітарно-гігієнічні умови в шкільництві й запобігти хворобам дітей через низку об'єктивних причин, зокрема недостатню кількість лікарів. У Волинському воєводстві з населенням понад 2 млн осіб у січні 1939 р. працювало 359 лікарів (Wołyń w liczbach..., 1939, s. 57). Ситуація покращувалася в міському шкільництві, де здоров'я учнів контролювали шкільні лікарі й медсестри, що призначалися міським відділом охорони здоров'я. До обов'язків шкільного медичного персоналу входило обстеження здоров'я, фізичного розвитку, зовнішнього вигляду учнів, нагляд за санітарним станом навчальних приміщень. Контраст щодо дотримання

санітарно-гігієнічних вимог простежувався і серед міських шкіл, з огляду на форму власності. Зазначимо, що приватні заклади освіти користувалися послугами приватних лікарів, тоді як у державних і комунальних школах посади шкільних лікарів не завжди були заповнені через низькі доходи порівняно з приватною практикою. Цікавий факт: упродовж 1927–1932 рр. в Луцькій українській приватній гімназії лікарем працював відомий громадський діяч та педагог М. Левицький, який прибув сюди з Подєбрадів (Чехословаччина). Після переїзду він залишався почесним членом Спілки українських лікарів у Чехословаччині (Українська гімназія в Луцьку..., 1998, с. 23). У Рівненській українській приватній гімназії та приватній початковій школі імені Івана Мазепи лікарем був відомий західноукраїнський політичний і громадський діяч Р. Могильницький, що приїхав із Галичини (Добровичинська, 2016, с. 155). Утримували лікарів у приватних навчальних закладах коштом батьків.

Допомогу в справі охорони здоров'я дітей Волинського воєводства надавали медичні осередки – станції опіки над матір'ю та дитиною (прообрази майбутніх жіночих і дитячих консультацій) та громадські організації. В усіх повітових центрах Волинського воєводства працювали станції опіки над матір'ю та дитиною, які фінансувалися повітовими урядами. Один із трьох відділів медичного осередку здійснював профілактичний огляд дітей від народження до 15 років. До прикладу, Кременецька станція опіки над матір'ю та дитиною контролювала дотримання школярами правил гігієни, у випадку потреби – направляла їх до протитуберкульозних амбулаторій і медичних закладів, де лікували трахому й проводили профілактичні бесіди щодо особистої гігієни та навчальні демонстрації процедур (миття). За проведення заходів відповідала медсестра пересувного медпункту Яніна Мазевич (AAN, z. 15, sygn. 728, k. 45). У Кременецькому повіті впродовж 1936/37 н. р. оглянули 2237 дітей у 33 школах, у першому півріччі 1937/38 н. р. – 49 дітей в 1 школі. За результатом двох перевірок до лікарів спрямували 355 учнів (ДАРО, ф. 15 спр. 508, арк. 86–98).

Помітну роль в організації санітарно-гігієнічного контролю й охорони здоров'я дітей відіграли громадські товариства. Здоров'ям єврейських дітей опікувалося Єврейське товариство охорони здоров'я, яке діяло в Польщі. У Луцьку його відділення було створене 8 червня 1923 р. (Малеончук & Шваб, 2022, с. 108). На зборах рівненського осередку в цьому ж році ухвалили рішення, що першочерговим завданням громадська інституція вбачає боротьбу за здоров'я єврейських дітей: проведення профілактичних бесід у школах, навчання правил особистої гігієни і популяризація здорового способу життя (ДАРО, ф. 30, оп. 20, спр. 656, арк. 8, 8 зв., 9). Загалом під гігієнічно-лікарською опікою товариства перебувало 5 єврейських шкіл у Рівному, де навчалася 1095 осіб. Упродовж січня 1935 р. лікарі обстежили всіх школярів, а також провели медико-гігієнічні бесіди. В результаті комплексного огляду 60 дітей відправили до санаторію у Клевань, організували додаткові збалансовані сніданки у школах, а також коштом товариства підстригли 207 учнів (ДАРО, ф. 30, оп. 20, спр. 656, арк. 48, 48 зв.).

Керівництво ТОЗЄН листом від 4 жовтня 1937 р. повідомило повітового старосту в Луцьку про те, що під опікою товариства перебуває понад 1000 дітей, із яких хворі на туберкульоз – 70 %, трахому – 30 % (AAN, z. 15, sygn. 764, k. 9). Ці інфекційні недуги викликали особливе занепокоєння упродовж усього міжвоєнного двадцятиріччя, тому їм приділяли значну медико-профілактичну увагу. У Польщі для боротьби з трахомою дітей розміщували у спеціальні медичні заклади, де вони здобували освіту. На лікуванні з Волинського воєводства перебувало в 1922 р. – 100; 1923 р. – 72; 1925 р. – 170; 1926 р. – 480; 1927-му – 1626 дітей (Krakowski, 1928, s. 852, 856).

Профілактика захворювань передбачала не лише щеплення, а й покращення харчування та канікулярний відпочинок задля зміцнення імунітету школярів. У лютому 1930 р. Костопільський повітовий відділ прийняв рішення про створення пунктів харчування щонайменше у 20 населених пунктах і виділення коштів на додаткові обіди для близько 1000 дітей (Kampania na rzecz opieki nad dziećmi i młodzieżą, *Zycie Kostopolskie*, 1930, s. 29). За сприяння Союзу громадської праці жінок і ТОЗЄН у 1933 р. в Дубні в приміщенні загальноосвітніх шкіл відбулися дві акції із додаткового поживного харчування дітей, де видали близько 300 порцій обідів. Такі акції відбулися у школах Млинова, Верби та Радивилова (*Dożywianie dzieci, Wołyń*, 12 listopada, s. 12).

Оздоровленням школярів у період літніх канікул опікувалося Міністерство громадського здоров'я, яке 22 лютого 1922 р. на підставі санітарного статуту від 19 липня 1919 р. видало розпорядження про створення спеціальних комісій у воєводствах Польщі, котрі організовували літні табори для школярів. Роботу координував створений при Міністерстві організаційний орган – Рада в справі літніх таборів, до якого увійшло 7 осіб – представники Міністерства громадського здоров'я, Міністерства праці та громадської опіки, Міністерства релігійних віросповідань і народної освіти та представники інших інституцій (ДАВО, ф. 46, оп. 1, спр. 5026, арк. 72). Всі ухвали Ради втілювали у життя воєводські комісії.



Наприкінці липня 1932 р. інспектували літні табори в Клевані та Новоставі Рівненського повіту. В першому таборі відпочивало 29 дітей (11 хлопчиків та 18 дівчаток), стаціонарно працював лікар і медична сестра, тоді як у другому відпочивало 15 дітей (5 хлопчиків та 10 дівчаток) і лікар приїжджав для профілактичного огляду. Ще одним різновидом літнього відпочинку й оздоровлення були денні табори, організовані при школах або інших закладах. Зокрема, у Рівному по вул. Пілсудського, 12 працював табір, яким опікувалося ТОЗЄН. Влітку на оздоровленні перебувало 80 дітей (34 хлопчики та 46 дівчаток), а лікар прибував у табір тільки для огляду дітей (ДАРО, ф. 30, оп. 7, спр. 118, арк. 39).

Управління ТОЗЄН у Луцьку 1936 р. створило літній відпочинковий табір у власному будинку товариства на території міського луку, де відбулося два заїзди дітей (255 та 265 осіб відповідно) (Малеончук & Шваб, с. 108). Загалом, у 1935/36 н. р. на території Волинського воєводства функціонувало 55 денних таборів та 51 стаціонарний табір, послугами яких скористалися 7084 учні. Громадська організація – Спілка сільських господарів організувала роботу 11 денних таборів для 291 сільської дитини. Усього загальні витрати на оздоровлення дітей становили 121 957 злотих, із яких 16 % надійшли з державної скарбниці, решту надали різні організації та органи місцевого самоврядування. Лікарську опіку дітям надавали самоурядові та повітові лікарі, а подекуди й приватні (AAN, z. 15, sygn. 826, k. 13).

У польській педагогічній думці міжвоєнного періоду великого значення набувала шкільна охорона здоров'я, що відповідало тогочасним реальним проблемам дітей (низка захворювань, фізичне перевантаження і втома через навчання). Здоров'язберігаючі шкільні рекомендації вчителям на шпальтах часопису «Przyjacieł Szkoły» систематично надавав лікар А. Кленський. Як зазначає польський учений Г. Міхальський, це були не лише практичні настанови лікаря, а радше інтеграція медичних знань і педагогічної практики. На переконання А. Кленського «... головним завданням школи є розвивати розум дитини, не забуваючи про її тіло», тому його настанови стосувалися правил шкільної гігієни, ролі шкільного лікаря і співпраці з учителями, безпеки шкільного середовища, що впливало на здоров'я учнів. Найважливішими помічниками шкільного лікаря, на думку А. Кленського, були вчителі, які через щоденне спілкування з учнями, здатні без зволікань виявити порушення гігієни та перші ознаки проблем зі здоров'ям. Він підкреслював: «Як досвідчений шкільний лікар я зробив висновок, що робота лікаря є ефективною лише тоді, коли він знаходить щире співробітництво з боку вчителів, зацікавлених у гігієні та здоров'ї дітей. Всі лікарські розпорядження марні, якщо вчитель не стежить за їх виконанням [...] Крім того, йдеться не лише про стан здоров'я дитини, а й про взаємозв'язок фізичного стану зі станом душевним». А. Кленський заохочував учителів поглиблювати свої знання з різних галузей медицини, особливо щодо симптомів небезпечних інфекційних хвороб (Michalski, 2019).

Влітку для вчителів загальноосвітніх шкіл організовували гігієнічні курси. Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти спільно з Державною школою гігієни у Варшаві з 27 червня по 16 липня 1938 р. провели XVI курси з метою окреслення плану заходів, спрямованих на збереження й покращення здоров'я учнів, профілактику захворювань, створення санітарно-гігієнічних умов у школі. Програма курсів охоплювала ряд питань, зокрема гігієну учнів і шкільних приміщень, боротьбу з інфекційними захворюваннями, пропагування фізкультурно-оздоровчого виховання (Komunikat w sprawie kursu przeszkolenia higienicznego dla nauczycielstwa szkół powszechnych, 1938, 95–96).

**Висновки.** Підсумовуючи, потрібно зазначити, що охорона здоров'я дітей перебувала у фокусі уваги двох профільних інституцій – Міністерства релігійних визнань і народної освіти та Міністерства громадського здоров'я, які реалізували державну політику охорони здоров'я дітей та організацію санітарно-гігієнічного контролю у шкільництві. Санітарно-гігієнічний контроль у шкільництві належав до компетенції шкільних та санітарних інспекторів, а також повітових лікарів. Здоров'ям дітей опікувалися шкільні лікарі й середній медичний персонал, головну у містах, однак, через дефіцит медичних кадрів, ці питання залишалися не розв'язаними, особливо в сільському шкільництві. Медико-профілактичну й оздоровчу допомогу в покращенні здоров'я учнів надавали громадські товариства, особливо в організації літніх відпочинкових таборів.

**Фінансування.** Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження і публікації цієї статті.

#### Джерела та література:

AAN, Warszawa – Archiwum Akt Nowych, Warszawa.

Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / Pod redak. S. Witkowskiego i S. Landy (1939). Łuck, 65 s.

ДАВО – Державний архів Волинської області.

ДАРО – Державний архів Рівненської області.

- Дбаймо про здоров'я дітей (1927). *Народний вісник*. 5 травня, 5.
- Добровичинська, В. (2016). *Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.) : культурно-освітній феномен на тлі доби*. Рівне: ПП Дятлик М., 224.
- Добровичинська, В., & Переходько, Н. (2013). Професійна та громадська праця українських лікарів у Волинському воєводстві. *Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею*. Вип. XI., 47–50.
- Добровичинська, В., & Михальчук, Р. (2023). Євреї в освітній політиці Польської держави (на прикладі міста Рівного (1921–1939 рр.)). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя: ЗНУ, Вип. 7 (59). 91–98. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-7-59-06>
- Добровичинська, В., & Переходько, Н. (2025). Охорона здоров'я дітей у шкільництві Волинського воєводства (1921–1939 рр.) *Актуальні питання історії громадянознавства, географії та методик їх викладання*. Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне, 133–135.
- Dożywianie dzieci (1933). *Wołyń*, 12 listopada, 12.
- III Zjazd lekarzy i działaczy sanitarnych miejskich w Łucku 11–13 maja 1924 r. (1924). *Warszawskie czasopismo lekarskie*. №6. 30 czerwca. 252.
- Kampania na rzecz opieki nad dziećmi i młodzieżą (1930). *Zycie Kostopolskie*, 2, lutego, 29.
- Komunikat w sprawie kursu przeszkolenia higienicznego dla nauczycielstwa szkół powszechnych (1938). *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego*. Równe, Nr. 5 (149), 17 maja, 95–96. URL: [https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43648/edition/38656/content?format\\_id=2](https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43648/edition/38656/content?format_id=2)
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. (1935). Lwów, Warszawa, 188 s.
- Krakowski, B. (1928). Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce Niepodległej. *Warszawskie czasopismo lekarskie*, № 38–39, Warszawa, 11 listopada. 852–858.
- Малеончук, Г., & Шваб, А. (2022). *Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939)*. Луцьк: Терен, 216 с.
- Melnychuk, M., & Tomliak, T. (2018). Ukrainian Society of the Red Cross: medical and sanitary activities and social assistance to the population of the Ukrainian SSR in 1921-1929. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History*, 26, 58-64. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2018-26-58-64>
- Michalski, G. (2019). W trosce o szkołę z opieką lekarską. Wskazania higieniczno-pedagogiczne Adolfa Klęska w przekazie „Przyjaciela Szkoły” (1922–1936). *Forum Pedagogiczne*, 9(1), 45–56. <https://doi.org/10.21697/fp.2019.1.04>
- Murashova, O. (2015). Soviet health care measures in Ukraine in the 1920s and 1930s. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 23, 55-60. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2015-23-55-60>
- Murashova, O., & Prylypko, R. (2025). Activities of state authorities in the field of healthcare in the Ukrainian SSR in the 1920s. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 52, 53-61. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-52-53-61>
- Переходько, Н. (2009). Медичне обслуговування населення м. Рівного (1921–1939). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне, Вип. 16. 175–177.
- Переходько, Н. (2018). Охорона здоров'я у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук (д-ра філософії) : 07.00.01 – історія України; Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки Луцьк, 230 с.
- Szczepańska, B. (2014). Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym w Drugiej Rzeczypospolitej. Łódź, 291 s. URL: [https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/30718/Szczepanska\\_Higiena%20szkolna.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/30718/Szczepanska_Higiena%20szkolna.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Szkolnictwo powszechne sprawozdanie za 1927/28 rok szkolny. Higiena i wychowmnie fizyczne (1928). *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego*. Równe, Nr. 10 (51), 1 grudnia, 318–324. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/460668/edition/435908>
- Українська гімназія в Луцьку: спогади (1998). Луцьк, 214 с.
- Ustawodawstwo szkolne i prawo nauczycielskie. (1933). Lwów ; Warszawa ; Poznań : Samorząd szkolny. 355 s.

## References:

AAN, Warszawa – Archiwum Akt Nowych, Warszawa. [Archiwum Akt Nowych, Warszawa]. [in Polish].



- Wołyń w liczbach.** Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / Pod redak. S. Witkowskiego i S. Landy (1939). [Volyn in numbers. A collection of statistical tables relating to the Volyn voivodeship.]. Łuck, 65 s. [in Polish].
- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archive of Volyn Region].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archive of Rivne Region].
- Dbaimo pro zdorovia ditei** (1927). [Let's take care of children's health]. *Narodnyi visnyk*. 5 travnia, 5. [in Ukrainian].
- Dobrochynska, V.** (2016). *The Rivne Ukrainian Gymnasium (1923–1939): a cultural and educational phenomenon in the context of its era*. Rivne: PP Diatlyk M. 224 s. [in Ukrainian].
- Dobrochynska, V., & Perekhodko, N.** (2013). Professional and Public Work of Ukrainian Doctors in the Volyn Voivodeship. *Naukovi zapysky Rivnenskoho kraieznavchoho muzeiu*. Vyp. XI. 47–50. [in Ukrainian].
- Dobrochynska, V., & Mykhalchuk, R.** (2023). Jews in the Educational Policy of the Polish State (Case Study: the City of Rivne, 1921–1939). *Zaporizhzhia Historical Review*. Zaporizhzhia: ZNU, Vyp. 7 (59). 91–98. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-7-59-06> [in Ukrainian].
- Dobrochynska, V., & Perekhodko, N.** (2025). Child Health Care in the School System of the Volyn Voivodeship (1921–1939). *Aktualni pytannia istorii hromadianoznavstva, heohrafii ta metodyk yikh vykladannia*. Pryvatnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Mizhnarodnyi ekonomiko-humanitarnyi universytet imeni akademika Stepana Demianchuka». Rivne, 133–135. [in Ukrainian].
- Dożywianie dzieci** (1933). [Supplementary Feeding of Childrenen]. *Wołyń*, 12 listopada, 12. [in Polish].
- III Zjazd lekarzy i działaczy sanitarnych miejskich w Łucku 11–13 maja 1924 r.** (1924). [3rd Congress of doctors and sanitary activists in Lutsk, May 11–13, 1924.]. *Warszawskie czasopismo lekarskie*. №6. 30 czerwca. 252. [in Polish].
- Kampania na rzecz opieki nad dziećmi i młodzieżą** (1930). [Child and youth care campaign]. *Zycie Kostopolskie*, 2, lutego, 29. [in Polish].
- Komunikat w sprawie kursu przeszkolenia higienicznego dla nauczycielstwa szkół powszechnych** (1938). [Announcement regarding a hygiene training course for primary school teachers]. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego*. Równe, Nr. 5 (149), 17 maja, 95–96. URL: [https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43648/edition/38656/content?format\\_id=2](https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43648/edition/38656/content?format_id=2) [in Polish].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. (1935)**. [Constitution of the Republic of Poland of 23 April 1935], Lwów ; Warszawa, 1935, 188 s. [in Polish].
- Krakowski, B.** (1928). Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce Niepodległej. [Care for motherhood, children and youth in Independent Poland]. *Warszawskie czasopismo lekarskie*, № 38–39, Warszawa, 11 listopada. 852–858. [in Polish].
- Maleonchuk, H. & Shvab, A.** (2022). *Interwar Lutsk: socio-political, socio-economic, and cultural development (1919–1939)*. Lutsk: Teren, 222, 216 s. [in Ukrainian].
- Melnychuk, M., & Tomliak, T.** (2018). Ukrainian Society of the Red Cross: medical and sanitary activities and social assistance to the population of the Ukrainian SSR in 1921–1929. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 26, 58–64. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2018-26-58-64> [in Ukrainian].
- Michalski, G.** (2019). W trosce o szkołę z opieką lekarską. Wskazania higieniczno-pedagogiczne Adolfa Klęska w przekazie „Przyjaciela Szkoły” (1922–1936). [Concern for the School with Medical Care: Hygienic and Pedagogical Guidelines of Adolf Klęska in “Przyjaciel Szkoły” (1922–1936).]. *Forum Pedagogiczne*, 9(1), 45–56. <https://doi.org/10.21697/fp.2019.1.04> [in Polish].
- Murashova, O.** (2015). Soviet health care measures in Ukraine in the 1920s and 1930s. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 23, 55–60. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2015-23-55-60> [in Ukrainian].
- Murashova, O., & Prylypko, R.** (2025). Activities of state authorities in the field of healthcare in the Ukrainian SSR in the 1920s. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 52, 53–61. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-52-53-61> [in Ukrainian].
- Perekhodko, N.** (2009). Medical care for the population of Rivne (1921–1939). *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii*. Rivne, Vyp. 16. 175–177. [in Ukrainian].
- Perekhodko, N.** (2018). Healthcare in the Volyn Voivodeship (1921–1939): dys. ... kand. ist. nauk (d-ra filosofii) : 07.00.01 – istoriia Ukrainy ; Skhidnoievrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky Lutsk, 230 s. [in Ukrainian].

- .....
- Szczepańska, B.** (2014). Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym w Drugiej Rzeczypospolitej. [School hygiene in general education in the Second Polish Republic]. Łódź, 291 s. [in Polish]. URL: [https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/30718/Szczepanska\\_Higiena%20szkolna.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/30718/Szczepanska_Higiena%20szkolna.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Szkolnictwo powszechne sprawozdanie za 1927/28 rok szkolny. Higiena i wychowmnie fizyczne (1928).** [Public education report for the 1927/28 school year. Hygiene and physical education.]. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego*. Równe, Nr. 10 (51), 1 grudnia, 318–324. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/460668/edition/435908>
- Ukrainska himnaziia v Lutsku: spohady (1998).** [Ukrainian Gymnasium in Lutsk: Memories]. Lutsk, 214 s. [in Ukrainian].
- Ustawodawstwo szkolne i prawo nauczycielskie (1933).** [School legislation and teaching law], Lwów ; Warszawa ; Poznań : Samorząd szkolny, 1933, 355 s. [in Polish].

Надійшла до редакції / Received: 04.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 16.04.2026